

Brocki, Zygmunt

"Prussy v lattyškich narodnych
pesniach, Fol'klor baltskich narodov",
J. Rozenberg, Riga 1968 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 447-449

1969

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

J. Rozenberg, *Prussy w łatyńskich narodnych pesniach, Fol'klor baltskich narodov*, Riga 1968, ss. 137—175.

Prusowie pozostawili, jak wiadomo, stosunkowo mało świadectw swej historii, kultury materialnej i duchowej. Dlatego — jak czytamy na wstępie wymienionej wyżej pracy — duże znaczenie mogą mieć nawet pośrednie dane o nich. Danych takich mogą dostarczyć na przykład łotewskie pieśni ludowe, mianowicie te, w których występuje nazwa *Pruši* (= Prusy) lub jej derywaty. Celem wymienionej pracy jest 1) określenie rozpowszechnienia nazwy „Prusy” w pieśniach ludowych — w tym celu obliczono, w ilu pieśniach wspomniani są Prusowie, 2) stopografowanie pieśni o tematyce pruskiej — co wymagało określenia miejsc, gdzie usłyszano lub zapisano te pieśni, 3) wykrycie, do kogo się odnosi nazwa Prusów w pieśniach: czy Prusowie w ludowych pieśniach łotewskich odnoszą się do bałtyckiego ludu wymarłego w XVII wieku, czy do późniejszych mieszkańców ziem dawnych Prusów, tj. do Niemców, którzy w języku łotewskim nazywają się także Prusami. Materiał autor czerpał z 6-tomowego zbioru łotewskich pieśni ludowych K. Barona (*Latvju dainas*) z początku bieżącego wieku i rękopiśmiennych zbiorów Wydziału Folkloru Instytutu Języka i Literatury Akademii Nauk Łotewskiej SRR.

Autor pisze, że rozpatrując w retrospekcji historycznej miejsce i znaczenie w życiu narodu jakiegokolwiek przedmiotu lub zjawiska wspomnianego w pieśniach ludowych, należy brać pod uwagę na przykład to, jak często spotyka się tam dane wzmianki. Nie należy jednak stawiać znaku równania pomiędzy rozpowszechnieniem jakiegoś obiektu (zjawiska) i jego znaczeniem w życiu narodu z jednej strony oraz mnogością i intensywnością jego odbicia w pieśniach ludowych — z drugiej. W pieśniach ludowych bowiem działają specjalne prawa, właściwe dla poezji i sztuki w ogóle, a w życiu — swoje, jednak zachodzi tutaj określony związek. Przejawia się on choćby w tym, że treść, obrazy metafory i porównania poetyczne pieśni ludowe czerpią z otaczającej przyrody i życia człowieka. Określając stopień rozpowszechnienia jakiegoś przedmiotu lub zjawiska w pieśniach ludowych można jednak pośrednio wydać sąd o przypuszczalnym miejscu i znaczeniu odpowiedniego przedmiotu, czy zjawiska w danym okresie historycznym. Oczywiście wnioski będą bardziej wiarogodne, a argumenty przekonujące, jeśli uwzględnimy inne kryteria.

W klasycznych łotewskich pieśniach ludowych spotyka się wzmianki o 18 ludach, z którymi Łotysze utrzymywali stosunki w różnych okresach historii. Najczęściej wzmiankowani są Niemcy, Rosjanie i Litwini, dalej Polacy, rzadziej Estończycy. Fakt, że najczęściej wymieniani są Niemcy, tłumaczy się częściowo tym, że Łotysze Niemcami nazywają nie tylko mieszkańców samych Niemiec, ale także bałtycko-niemieckich obszarników na Łotwie. W pieśniach ludowych wyraz *vaciētis* = Niemiec zwykle używany jest jako synonim wyrazu *kungs* = dziedzic, obszarник. Nazwę „Prusy” w klasycznych pieśniach ludowych spotyka się dość często (częściej występują tylko nazwy Niemców, Rosjan i Litwinów). W *Latvju dainas* nazwę tę stwierdzono w 206 pieśniach¹, a we wspomnianych na początku

¹ Dokładniej — w 206 wersjach. Przez „wersję” autor omawianej pracy rozumie (jak to wyjaśnia na s. 141) dowolną pieśń ludową niezależnie od stopnia podobień-

zbiorach folklorystycznych Akademii Nauk Łotewskiej SRR — w 474 pieśniach (tego zbioru nie zbadano jednak całego, lecz tylko tę jego część, która dotychczas jest przepisana na maszynie i sklasyfikowana według cyków tematycznych). J. Rozenberg podkreśla, że wymienienie w pieśni wyrazu „Prusy” jeszcze nie znaczy, że Prusowie są w centrum uwagi danej pieśni, że są oni tematem pieśni. A więc liczby pieśni, w których stwierdzono wyraz „Prusy” lub jego derywaty nie można utożsamiać z liczbą pieśni o Prusach jako takich. Badać trzeba jednak i te pieśni, które, choć wymieniają interesującą nas nazwę, o samych Prusach nie mówią, pomaga to bowiem w ustaleniu częstotliwości używania tej nazwy i wyjaśnieniu jej desygnatu.

Drugim kryterium oceny pozwalającym pośrednio scharakteryzować znaczenie opiewanego w pieśniach przedmiotu, obiektu czy zjawiska w życiu narodu, może być określenie geograficznego rozpowszechnienia danego utworu. Autor omawianej pracy dokonał więc — jak się wyraża — stopografowania badanych pieśni, tj. zgrupował pieśni według miejsc, gdzie je usłyszano, zapisano, czy skąd je przysłano. Na stronicach 144—145 daje odpowiednie zestawienie statystyczne według powiatów poszczególnych dzielnic kraju — opierając się na zbiorze *Latvju dainas*, a na s. 146 — opierając się na zbiorach Akademii Nauk; liczby obu zestawień naniósł też na mapkę (s. 144). — Ścisłe teoretycznie rzecz biorąc można by przypuszczać, że większość pieśni ludowych o Prusach, przynajmniej najstarszych, należy szukać przede wszystkim w Kurlandii, a więc na ziemiach zamieszkałych ongiś przez Kurów, oni to bowiem mieli bardziej bliskie, ścisłe związki z Prusami, niż pozostałe bałtyckie ludy zamieszkujące dzisiejszą Łotwę. Tu autor przypomina m.in. to, co pisał J. Endzelin w pracy o języku pruskim (*Par prūšu valodas radniecības sakarēm*, Filologu biedrības raksti, XI, 1931): że Prusowie sąsiedowali nie tylko z Litwinami, lecz i z Kurami, których język był jakby pośrednikiem między językiem litewskim i łotewskim. Topografia pieśni nie potwierdza jednak tego teoretycznego założenia. Możliwe, że niegdyś pieśni o Prusach na ziemiach Kurów były bardziej popularne, z czasem jednak zostały zapomniane. A zresztą, gdy rozpoczęto zbieranie pieśni ludowych, nie istnieli już ani Prusowie, ani Kurowie. Można też przypuszczać, że najstarsza warstwa pieśni „pruskich” powstała wśród Kurów i powoli rozpowszechniła się na inne ziemie dzisiejszej Łotwy.

Następnie autor referowanej pracy wskazuje, że przy badaniu topografii „Prusów” z pieśni ludowych należy brać pod uwagę także nazwy geograficzne oparte na nazwie „Prusy”². Otóż na obszarze Łotewskiej SRR stwierdzono dotych-

stwa jej formy lub treści z inną pieśnią. W takim znaczeniu „wersja” to samo, co jednostka materiału folklorystycznego. Typologia tych 206 pieśni wersji według podobnych tematów lub pokrewnych motywów, dała około 75 bardziej lub mniej samodzielnych, różniących się treścią typów pieśni.

² Zagadnieniem tym zajął się u nas niedawno J. Antoniewicz — zob. jego artykuł *Toponimiczne nazwy „Prusy” w północnej Polsce i na Rusi Nowogrodzkiej*, Komunikaty Mazursko-Marmińskie 1967, nr 1—2, ss. 121—129 (recenzję tego artykułu napisał Z. Brocki, Acta Baltico-Slavica recenzja złożona do druku); por. też artykuł J. Powierskiego, *Problem ulicy Pruskiej w Nowogrodzie Wielkim*, Acta Baltico-Slavica, t. 5, 1967, ss. 333—336. Notatkę o te same tematyce ogłosił już w 1933 r. J. Bielatowicz, *Kilka uwag o czeskich i polskich nazwach miejscowych Prusy itp.*, Slavica Occidentalis, t. 12, ss. 301—303. „Pruskie” fragmenty zawierają prace onomasty gdańskiego, H. Górnowicza: *Rodowe nazwy miejscowe Mazur i Warmii*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie 1965, nr 2, s. 216; *Rodowe nazwy miejscowe Pomorza*, Gdańskie Zeszyty Humanistyczne. Prace Pomorzoznawcze, t. 10, 1967, nr 15, s. 114; *Studia nad rodzowymi nazwami miejscowymi w języku polskim na tle innych języków słowiańskich*, Gdańsk 1968, s. 46.

czas około 100 takich toponimów i hydronimów. Najwięcej jest ich w Kurlandii: 42 nazwy i w Semigalii: 34; na obu tych ziemiach łącznie jest więc około 3/4 wszystkich łotewskich toponimów i hydronimów „pruskich”. Brak specjalnych badań nie pozwala ustalić chronologii tych nazw, nie można więc ustalić czasu powstawania odpowiednich nazw. Trzeba zatem wysunąć postulat badawczy, formułując pytanie: czy te nazwy geograficzne mają związek genetyczny ze starożytnymi Prusami? Czy nie powstały one znacznie później, gdy Prusami nazywano mieszkańców Prus Królewskich i Książęcych, następnie zaś Niemców? Najstarsza, stwierdzona w źródłach historycznych, taka nazwa zapisana jest w 1638 r. Istniejące w ustnej tradycji ludu etymologie dotyczą nazw stosunkowo późniejszego okresu i wskazują na związek tych nazw z Niemcami pruskimi. Na przykład nazwa *Prušu kalns* = Pruskie Wzgórze związana jest rzekomo z pruskim pułkiem armii Napoleona, stacjonującym tam w 1812 r.; według ludu nazwa cmentarza *Prušu kapi*, jak i sam ten cmentarz, pochodzi z czasów „wojny pruskiej” (wojny siedmioletniej czy wojny 1812 r.?) itp. Nie jest wprawdzie wykluczone, że przynajmniej niektóre nazwy oparte na nazwie „Prusy” związane są jednak z Prusami bałtyckimi, ale są to na razie tylko domysły.

Rozdział pracy J. Rozenberga poświęcony częstotliwości wyrazu „Prusy” w pieśniach ludowych i topografii pieśni z tym wyrazem mieści się na stronach 139—149. Rozdział drugi (ss. 149—174) poświęcony jest znaczeniu tego wyrazu w pieśniach. Autor cytuje tutaj (w oryginale łotewskim z równoległym tłumaczeniem na język rosyjski) fragmenty prawie 40 pieśni i po zanalizowaniu całości materiału, a więc i nie cytowanego, oznajmia, że nazwa „Prusy” w większości łotewskich pieśni ludowych oznacza jednak starożytnych Prusów. „Te pieśni ludowe, odzwierciedlając rzeczywistość dawnych czasów, dają cenne dowody co do związków kulturalno-historycznych starożytnych plemion łotewskich z Prusami. Związki te powinny być badane także na podstawie materiału folklorystycznego” — kończy autor swą pracę ciekawą zarówno pod względem metodologicznym, jak i materiałowym.

Zygmunt Brocki

Fryderyk Leyk, *Mazurski Związek Ludowy. Drugi etap polskiego ruchu ludowego na Mazurach*, Wspomnienia weteranów ruchu ludowego, Warszawa 1968, ss. 71—85, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

Michał Lengowski, *Kartki z pamiętnika*, Życie i Myśl, 1969, nr 5/179, ss. 103—115.

Niemal w przededniu pięćdziesiątej rocznicy plebiscytu na Mazurach, Warmii i Powiślu pojawiły się dwa fragmenty pamiętników ludzi bezpośrednio uczestniczących w walce o polskość tych ziem. Autorzy wspomnień, Fryderyk Mirosław Leyk i Michał Lengowski zmarli niedawno. Leyk w ostatnim dniu 1968 r., Lengowski dwa lata temu. Mamy więc cząstki pamiętnika, Mazura urodzonego w Lemnach pod Szczytnem (a nie w Szczytnie, jak napisano w krótkim życiorysie przed wspomnieniami Leyka), wykształconego działacza i polityka, o którym renegeat warmiński, Max Worgitzki napisał: „Moim największym przeciwnikiem pamiętnej kampanii plebiscytowej był Fryderyk Leyk”, oraz Warmiaka, który przyszedł na świat w ubogiej wiosce Stara Kaletka w powiecie olsztyńskim, odważnie walczącego w okresie plebiscytu o przywrócenie Warmii do Polski.

Te fragmenty wspomnień przedstawiają działalność dwóch Polaków, którzy przewodzili w wielu akcjach o polskie głosy w niezapomnianym roku 1920. Pamięt-